

נפש עטופה נייר זכוכית

על אברהם סוצקעווער (סוצקבר)*

כשאני מספר לחברים או לתלמידים על סוצקעווער, התסכול הוא בלתי-נמנע. לך תסביר להם שאת שמו של סוצקעווער ראוי למנות בנשימה אחת עם גדולי המשוררים של המאה העשרים, להזכיר אותו בסמיכות למשוררים כרילקה, מנדלשטאם, ו"ה אודן ופול ואלרי. לך תסביר שהמרחק בין סוצקעווער לבין היידישקייט הפולקלוריסטי, בין "שירי היומן" לבין סיפורי העיירה נוטפי השמאלץ, הוא כמרחק שבין לשונו של ספר קהלת לבין העברית של תכניות הריאליטי בטלוויזיה.

בפעם הראשונה פגשתי אותו כספר. הייתי בן 19, ובאחד מדוכני שבוע הספר בכיכר מלכי ישראל, שנים אחדות לפני שהייתה לכיכר רבין, נתקלתי ב"כנפי שחם", קובץ ובו מבחר משירי היומן של אברהם סוצקעווער (סוצקבר). התרגומים היו חלשים ברובם, ואף על פי כן התאהבתי בו מיד. un coup de foudre: מכת ברק. המשורר הטירון שהייתי גמע בצמא כביר את המטפורות מרעישות הקרביים שהמשורר האלמוני הזה – אלמוני בעבורי – זרה בספרו ביד בוטחת: את הנוף הישראלי הוא תיאר כ"שרירים רצים של מוות במדבר: הדיונות"; שלושה עופות פלמינגו שראה פעם בביקור באגם ויקטוריה שבאפריקה הפכו אצלו לשלושה מיתרים דרוכים על גל, שהקשת בענן עוברת עליהם ומפיקה מהם צלילים; ואילו המוות, ששום מטפורה אינה יאה לו, תואר במילים העצומות האלה: "יש גוף דממה בבן אדם".

התרגומים המאומצים גרמו לכך שכמעט שום דבר מהתזמור המוזיקלי המושלם של שירי היומן של סוצקעווער לא הגיע אז לאוזני, ואף על פי כן התאהבתי. רוברט פרוסט אמר פעם שהשירה היא מה שהולך לאיבוד בתרגום. ואילו דוד אבידן אמר את ההפך המוחלט: "מהי שירה? זה מה שעובר בתרגום". אלה ואלה דברי אלוהים חיים.

* המסה נכתבה מיד אחרי מותו של המשורר, ב-23.1.2010. וקטעים ממנה התפרסמו ב"הארץ". זהו פרוסוס ראשון בדפוס של המסה בשלמותה.

והשירה? השירה מוסיפה, בחדווה הזדונית השמורה עמה, לסכל כל הגדרה. כך או כך, את סוצקעווער בתרגומיו העבריים הוספתי לקרוא כמעט מדי לילה לפני השינה. על המשורר עצמו לא שאלתי שאלות: סופו היה ברור לי. אילו הרהרתי בדבר ולו לרגע הייתי ודאי מבין ששירי הספר שבידי נכתבו כולם בישראל. אך הייתי קורא צעיר ונלהב, ולא נתתי לעובדות כאלה לבלבל אותי. לי לא היה ספק שהוא נרצח בשואה: הרי הוא כתב ביידיש. ומה טבעי יותר למשורר הכותב יידיש – כך אולף לחשוב הנער התל אביבי שהייתי – מאשר למות בשואה? שכן היידיש היחידה שידעתי עליה בילדותי לא היתה שפה של משוררים. לא ולא: זו הייתה שפה נלעגת ובזויה, שפה תבוסתנית של זקנים רפי עור, של מספרים על ידיהן של חנווניות קשות-יום במכולת ושל יידישקייט שמנוני וכבד הומור.

*

שעת ערב בבית הוריי, כמה חודשים אחר כך. הטלפון מצלצל, אני מרים את השפופרת. "אפשר לדבר עם מר דורי מנור?" שואל אותי קול לא מוכר במבטא יהודי כבד. "פה מדבר אברהם סוצקעווער". קול מן העבר האחר. כבשתי את הטלטלה שאחזה בי והצלחתי להסתיר אותה. עד הסוף הסתרתי אותה: אף פעם לא העזתי לספר לו שכן נודע לי שהוא חי. הוא קרא תרגומים שלי לשירי "פרחי הרע" של שארל בודלר ורצה להיפגש. קבענו בקפה אולגה שברחוב ז'בוטינסקי, ליד כיכר המדינה. אינני זוכר הרבה מהפגישה ההיא. שוחחנו בעיקר על בודלר ועל שירה צרפתית. העזתי לגלות לו שאני מכיר את שירתו, אולי גם אמרתי לו כמה דברי הערכה חיישניים. הייתי צעיר מכדי לספר לו – עכשיו! – את כל אהבתי. איך כתבה דליה רביקוביץ? ביטלתי זמני לאיחולים. הוא שאל אותי הרבה עליי ועל כתיבתי, כאילו הביוגרפיה התל אביבית הקצרה שלי וביכורי הבוסר של שירתי כדאיים וראויים בכלל להדהד בחלל אחד עם סיפור חייו ועם שיריו, אקזמפלרים אחרונים לתרבות שטבעה, ניצולים זמניים מאטלנטיס היהודית הנכחדת.

ואני לא העזתי לשאול עליו הרבה, אבל למדתי. תחילה מהספרים, אחר כך גם מפיו. למדתי על העיירה סמוך גונן בליטא, שבה נולד; על ילדותו בסיביר, שאליה גלתה משפחתו בשנות מלחמת העולם הראשונה, ובה חזה, כך סיפר לי, בנופים הפלאיים ביותר שיכול אדם לראות בעיניו. שמעתי על סבו, שלימד אותו עברית, על אמו האדוקה ועל אביו היפה, המנגן בכינור, שמת פתאום בסיביר על נהר האירטיש והוא בן שלושים. על שנות נעוריו בוילנה, העיר היהודית הגדולה. על אחותו הבכורה שמתה בת 13 מדלקת קרום המוח ועל השירה שהחלה להיכתב בעקבות מותה, תחילה בעברית דווקא, ואחר כך – ולעולם – בלשון האם. על פריידקע, בת זוגו מגיל 14, על יונג ווילנע ("וילנה הצעירה"), חבורת המשוררים והציירים האוונגרדיסטית שהצטרף אליה והתבדל ממנה, ועל ביכורי שיריו שפורסמו עד מהרה לא רק בליטא, אלא גם בניו יורק ובפולין וברוסיה.

*

ואז – המלחמה. אי אפשר לכתוב על הימים ההם בלי צמרמורת. אחרי שנכבשה וילנה, ויהודיה החלו להיירות ברחובות או להישלח להשמדה בפונאר, הסתתר סוצקעווער במרווח זעיר מתחת לגגון פח בביתה של אמו. וכשחילצה אותו פריידקע באישון לילה,

כעבור חודש וחצי, כבר התאבנו רגליו מרוב שכיבה והוא לא הצליח ללכת, אך באמתחתו היו כמה מהנפלאים בשירים שנוצרו בשפה יהודית מעולם – שירים בעלי מבנה משוכלל עד להדהים, יצירות על-אנושיות כמעט לא רק בנסיבות כתיבתן, אלא גם בהרמוניה הצלילית הדקה מניידק שלהן. אחר כך הוצא להורג על ידי הליטאים: הוא אולץ לחפור את בור קברו במו ידיו, ורוצחיו כבר דרכו את רוביהם. "אני זוכר כאילו היה זה עכשיו", סיפר לידידו, פרופ' בנימין הרשב. "כששמתי את אצבעותי על עיניי, ראיתי ציפורים מנפנפות כנפיים... מעולם לא ראיתי ציפורים עפות כל כך לאט, הייתה לי הנאה אסתטית גדולה לראות את התנועה האסתטית של כנפיהן בין אצבעותי". אך הליטאים התכוונו הפעם רק להפחיד. הם ירו מעל לראשו והעבירו אותו אל הגטו שזה עתה הוקם. משם נשלחה אמו אל מותה בפונאר, ושם הורעל בנו הבכור עם הולדתו. והוא הוסיף יום-יום לכתוב שירים, ורק בזכותם – כך סיפר לי – שרד.

כעבור זמן מה מונה לתפקיד שטני: באמתלה של הכנת אוסף למוזיאון הגרמני ל"מדע היהדות בלי יהודים" (Wissenschaft des Judentums ohne Juden), היה עליו ועל חבריו ל"בריגדת הנייר" לברור מעט-מזער מכלל כתיבה של יהדות ליטא המפוארת ולשלח את כל השאר להשמדה. סוצקעווער קבר במרתפי הגטו מאות כתבי יד וספרים נדירים, אף שהמעשה היה כרוך בסכנת נפשות, והציל כך אוצרות בלומים. בספטמבר 1943, אחרי כישלון מרד גטו וילנה, הצליחו סוצקעווער, רעייתו וחברם, המשורר שְׁמֶרְקָה קֶצ'ֶ'גִינסקי, להתגנב מן הגטו דרך תעלות הביוב וברחו אל היערות. הם הצטרפו אל הבריגדה הפרטיזנית הסובייטית שפעלה ביערות רוסיה הלבנה, ומרקוב, מפקד הבריגדה, הפקיד אותם על כתיבת דברי ימי גבורת הפרטיזנים.

ובינתיים עשו כמה משירי הגטו של סוצקעווער את דרכם לכרית המועצות ועוררו שם רושם כביר. סופרים ומשוררים בעלי מעמד מוסקבה, ובהם איליה ארנבורג, בוריס פסטרנק ויוסטאס פאלצקיס (ראש ממשלת ליטא הסובייטית בגלות מוסקבה, שהיה גם משורר ותרגם משיריו של סוצקעווער לליטאית), הפעילו את השפעתם על סטלין והצליחו לקבל את אישורו להציל את המשורר. מטוס מים דו-מושב נשלח בחודש מרץ 1944 ללב היערות ונחת על מעטה הקרח של אגם קפוא. סוצקעווער ורעייתו פריידקע פילסו את דרכם בשטח האויב, בין שדות מוקשים, ובעור שיניהם הצליחו להגיע אל האגם. המשורר הושב בפתח המטוס הזעיר, פריידקע נקשרה לרגליו, וכעבור שעות אחדות – לאחר שחמק המטוס בשן ועין מאש הארטילריה הגרמנית – נחתו בשלום בשטח הסובייטי.

*

אחרי שחרור וילנה, ביולי 1944, עזב סוצקעווער את מוסקבה ושב אל חורבות עירו. הוא וחבריו לבריגדה ערכו חפירות בשטח הגטו כדי לחלץ את אוצרות התרבות שנטמנו שם. ב-1946 נבחר להופיע במשפטי נירנברג במסגרת המשלחת הסובייטית והעיד ברוסית – אף שביקש להעיד ביידיש – על השמדת יהדות וילנה. זמן מה אחר כך עקר לצרפת, שם התארח עם אשתו אצל חברו הקרוב, הצייר מארק שגאל, שאייר לאחר מכן כמה מספריו. ב-1947 החליט – למגינת לבה של פריידקע, שהעדיפה את פריז ("אולי היא צדקה", אמר לי פעם) – להיענות להזמנה שהזמין בן גוריון את סופרי היידיש החשובים ולהשתקע

בתל אביב. בעיר זו חי עד מותו בגיל 97. מ-1949 ועד 1998 ערך את כתב-העת היידי החשוב ביותר אחרי המלחמה, "די גאלדענע קייט" ("שלשלת הזהב"), ובו ליקט בנאמנות אין קץ את הפיורים המפוארים שנותרו מתרבות יידיש הגדולה, קצף גלים קלוש שנותר לפליטה מיבשת אטלנטיס השקועה.

את מרבית הדברים האלה סיפר לי סוצקעווער בפגישתנו הבאה, שהתקיימה בדירתו שברחוב שרת בתל אביב. הפעם הבטתי בפניו של המשורר: מימי לא ראיתי פנים חתומות כל כך. גם כשבכה, גם כשהתלוצץ. אפילו כשקרא באוזני משיריו. "נפש עטופה נייר זכוכית", הגדרתי לעצמי. אשתו פריידקע הגישה לנו עוגיות, ביסלי גריל ודיאט סֶבֶן-אָפּ (בשירי הפכתי אותו לדיאט ספרייט – חירות המשורר היחידה כמעט שנטלתי לעצמי בשיר הזה). בתו מירה, שעברה לרגע, לא ידעה שכבר שמעתי מפיו את סיפור חייו, והפצירה בו (בדרך כלל הם דיברו ביניהם יידיש, אבל לכבוד האורח עברו לעברית): "ספר לו איפה נולדת, אבא". "איפה נולדתי, את שואלת? בעולם הבא!", הוא רָעַם.

קצת יותר מעשור אחר כך כתבתי על הפגישה הזאת את שירי "פגישה שנייה עם סוצקעווער", שראה אור ביולי 2003, במלאת לו תשעים, במוסף מיוחד של "תרבות וספרות" ב"הארץ". לשיר הצמדתי מוטו מאחד משירי היומן שכתב סוצקעווער בשנות השבעים: "אומדאָק ביסטו, איך – דערווייל אומדאָרטן" (לא-כָּאני אתה, אני – לעת-עתה לא-שָׁמי).

דורי מנור – פגישה עם סוצקעווער

אומדאָק ביסטו, איך – דערווייל אומדאָרטן.
(לא-כָּאני אתה, אני – לעת-עתה לא-שָׁמי)
אברהם סוצקעווער (סוצקבר)

פִּגִּישָׁה שְׁנִיָּה עִם סוּצְקֵעווער. בְּקֶצֶף שֶׁל הִדְיֹאט
סִפְרִיט יוֹנֵת הַנֶּפֶשׁ מִשְׁכֻּשְׁכֶּת אֶת לִבָּהּ.
– הֵיכֵן נולֶדְתָּ, סוּצְקֵעווער? – אָנִי בְּמוֹ-יְדֵי אֶת
מְקוֹם הַלֵּדְתִּי כְּרִיתִי: הָעוֹלָם הֶבֱא.

פִּגִּישָׁה שְׁנִיָּה עִם נֶפֶשׁ עֲטוּפָה נִיר־זְכוּכִית.
– הֵיכֵן נולֶדְתָּ, סוּצְקֵעווער? – בְּשֶׁקֶט הוּלָקְנִי.
יוֹנֵת בּוֹלֶת מִלְּבִינָה בְּעֵין הַבְּדִלְחִית.
תִּשְׁעִים שָׁנָה הִיא מִלְּבִינָה, אֵךְ מִבֶּטָה לֹא-כָּאנִי.

פִּגִּישָׁה שְׁנִיָּה? מוֹטָב אוֹלֵי לוֹמֵר: פִּגִּישָׁה נוֹסֶפֶת.
כִּי רַק אֶתְמוֹל רָעִינוּ בְּאֶגֶם שְׁבִטְרָקֵי
דָּגִים מְעוֹפְפִים, וְצוּעָנִים שְׁחֹרִים כְּזָפֶת
בְּבִדְלַח נִחְשׂוּ אֶת הַחֲשׂוֹן בְּחֻשְׁקִי.

וְרַק אֶתְמוּל נִתְּרָנוּ מִן הַיָּעַר, פְּרִטִּינִים
שָׁכַח הַכְּבִידָה אֵינוֹ מִסְפִּיק לְהַפִּילָם.
מֵאֲזֹ אָנוּ דּוֹאִים עַל הַמָּרְחָב הַמֵּאֲזֵן עִם
בְּרִיּוֹת מְכַנְפוֹת שֶׁלֹא יִנְחוּ לְעוֹלָם.

בְּעֶרְב תֵּל אַבִּיבִי בֵּן תִּשְׁעִים וּבֶן סַחַרְחָת
יוֹשְׁבִים עַל דֵּי־אֵט סְפָרִיט וּמִשְׁתַּכְּרִים מִן הַשִּׁיחָה.
– הֵיכָן נִוְלָדְתָּ, סוֹצִקְעוּוֹעֶר? – בְּשִׁיר הַבָּא. זְכוּר אֵת
אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ הַזְמָן, וּכְתַב. עֲכָשׁוּ תוֹרְךָ.

בתקופה שלאחר מכן פגשתי את סוצקעווער עוד כמה פעמים, לעתים לבדי ולעתים עם מי מחברי לקבוצה שקמה סביב כתב העת "אב". רובנו היינו אז חיילים או משוחררים טריים. יותר מעשר שנים אחר כך, כשסוצקעווער כבר היה תשוש ונוטה לשכוח, הזכרתי באוזניו את שמו של אחד מחברי לכתב העת. "אהה, הוא פרסם פעם ב'אב' סיפור שובב!", הזדעק המשוור בחיוך, והתכוון לסיפור על נער צעיר העובד כוונה ממין זכר בגן העצמאות בתל אביב. שאלתי את עצמי אם זו דרכו לרמוז לי שהוא יודע שיצאתי בינתיים מהארון.

*

טרם נסיעתי לפריז הוא צייד אותי בכתובות של כמה ממיודעיו שם, ואודיו המוצלים של עולם היידיש המקומי. זכור לי שהוא שאל אותי בפגישה ההיא מי המשוור האהוב עליי מכולם. בלי להסס נקבתי בשמו של המשוור שהרביתי לקרוא באותו זמן: פול ואלרי. "על התשובה הזאת", הוא אמר לי, "מגיע לך שגאל!" והצביע על איור פרי מכחולו של חברו הדגול, שהיה תלוי על הקיר. פול ואלרי, הוא הסביר לי, הוא אחד משני המשווררים הלא יהודים שלימדו אותו שירה מהי. השני – סוצקעווער נקב בשם ששמעתי לראשונה – הוא המשוור הפולני בן המאה ה-19 ציפריאן נוֹוֹוִיד. את נוֹוֹוִיד איני יכול לקרוא במקור, ותרגומים עבריים שלו לא מצאתי כמעט. אך כל אימת שאני קורא מאז ביצירתו של פול ואלרי – אולי הקלאסיציסט המובהק ביותר בין המודרניסטים – איני יכול שלא לראות כמה חזקים הם אמנם העבודות הקושרים אליה את שירתו הקלאסיציסטית – והמודרניסטית להלל – של אברהם סוצקעווער, ועד כמה משותף ליצירת שניהם אותו תמהיל נדיר של דיוק צלילי ומטפורי כמו-מדעי מחד גיסא ושל אמונה שירית חובקת-כול, כמעט מיסטית, מאידך גיסא. תמהיל נסי.

אחר כך התגלגלה השיחה למשווררים עבריים. שיחקנו משחק: אני הזכרתי שם של משוור, עכשווי או מן העבר, וסוצקעווער חרץ בן-רגע את משפטו. כשהזכרתי שמות משווררים שלא העריך את כתיבתם הוא הכריז בהצטנעות אירונית שבעצם אינו קורא עברית כראוי, ומיד ביקש לברר מה דעתי על אותו משוור או על אותה משוורת. ואילו דרכו להביע הערכת אמת הייתה להכריז בקול, בתערובת כובשת של פאתוס ושל סרקאזם: "משוורייר!" או: "משוריירת!" שום שם תואר בלווה לא נדרש לנו. בייחוד הוא התעניין לדעת מה אני חושב על משווררים שהכיר אישית: על נתן אלתרמן, על לאה גולדברג,

על אבות ישורון, על אורי צבי גרינברג. את אצ"ג המשורר הוא אהב אהבה גדולה, וחרה לו מאוד כשאמרתי לו שאיני אוהב אותו. שנים אחר כך, כשהצלחתי להתגבר מעט על סלידתי מגזענותו של אצ"ג ונוכחתי בגדלותה של שירתו בידיש ובעברית, דימיתי לעצמי שסוצקעווער מחייך לעצמו בסיפוק.

הקשר בינינו נשמר גם בעשר השנים שבהן חייתי בפריז. כשנודע לו שאני לומד שם יידיש הוא החל לשלוח לי בדואר-ים את ספריו, שלא את כולם הספיק להעניק לי בישראל. כמעט לכל ספר צירף הקדשה ביידיש, בכתב יד שהלך והידלדל, הלך ואיבד את לחו. על ספרו "צווילינג-ברודער" ("אח תאום"), קובץ שירי היומן המופלאים שלו משנות השבעים והשמונים, כתב לי ביידיש: "לאחי התאום". כשהתקשרתי להודות לו על משלוח אחד מספריו, שבו כתב את ההקדשה "חברייש" (בחברות), הוא נזף בי בזעף, כי בטלפון הטעמתי בטעות את הב' של "חברייש", במקום את הח' התחילית, כראוי.

בשיחותינו הוא עבר אט-אט לדבר אליי ביידיש, אך אני הוספתי לדבר אליו בעברית: לפנות לסוצקעווער ביידיש? הרי זה כמו לדבר עם שקספיר באנגלית, עם איוב בעברית: לא הרהבתי עוז. בבואי לביקורים בתל אביב הייתי מבקר אצלו לפעמים. הוא איבד בינתיים את אשתו האהובה פריידקע ומצבו הבריאותי הידרדר מאוד. בביקורים הללו הוא היה מדבר אתי על שירתי, על מיועדיו בפריז ובעיקר על שירת יידיש. סיפר לי על משה לייב הלפרן ועל לייסל, על יעקב גלאטשטיין ועל פרץ מארקיש. וכשאזרתי עוז לומר לו: "כולם נפלאים, אבל אתה, סוצקעווער, הגדול שבהם", לא דבר חנופה היה בפי, והמשורר לא מחה.

באחד הביקורים הנדירים הללו סיפרתי לו שבקיץ הקודם הייתי בוויילנה ולמדתי שם יידיש בקורס אינטנסיבי שנערך באוניברסיטה המקומית. "היית בוויילנע? בוויילנע שלי?" הוא בכה. הוא דרש בשלומי של כל רחוב ושל כל בניין, ביקש לדעת אם הייתי בטרֶאָקִי (הלוא הוא אגם טְרָקִאי הסמוך לוויילנה, אתר הקיט הנהדר, שבעיירה הדוכסית שלגדתו חייתה קהילת הקראים של ליטא), ואם הייתי בפונאר. כן, הייתי בפונאר. הגעתי לשם עם חבריי לכיתה, מקצתם יהודים אמריקנים ורוסים ומקצתם גרמנים ופולנים לא יהודים. הדריכה אותנו יהודייה מקומית קשישה וחריפה, ניצולת פונאר, שדיברה אלינו ביידיש ליטאית שאין עשירה ממנה. כמה שונה היה הביקור הזה, שהתקיים כולו על טהרת שפת הקרבן, מביקורי פלוגות הנוער הישראלי במחנות ההשמדה בפולין! כל ילדותי וכל נעוריי סלדתי סלידה אינטואיטיבית מטקסי הזיכרון של יום השואה ומהמורשת הלאומנית שטופטפה לנו דרכם, והעסקתי את עצמי בחישובי גימטרייה או בספירת נמלים. והנה, בפונאר וביידיש, הצלחתי לראשונה לבכות. מוללתי בפי עלה עשב – "אַ גרעזל פֿון פּאָנאַר", כדברי המשורר בשירו הגדול מ-1981 – ובכיתי.

*

ב-2005, רגע לפני שעבר סוצקעווער לבית זקנים, ביקרתי אותו בדירתו עם צוות קולנוע. מפיקים של סרט תיעודי כלשהו יצרו אתי קשר וביקשו שאדבר על "תחיית" התרבות האשכנזית בקרב הצעירים, ואני הצעתי להם הצעה שנראתה לי מעניינת יותר: שיצלמו את סוצקעווער משוחח אתי וקורא משיריו. הוא כבר היה מעורפל למדי ומצבו הבריאותי

היה בכי רע, ובכל זאת הוא הסכים. היה לו תנאי אחד: שיצלמו אותו מאחור ולא יראו את פניו. אפו נכרת כמעט כולו בגלל גידולים חוזרים ונשנים, והוא היה מכוסה פלסטר. סוצקעווער לא רצה שיזכרו אותו כאיש בלי אף. לי הוא הזכיר, בהדרת הזקנה הלבנה שלו, לא את האַססור־הקולגי קובאליוב מסיפורו של גוגול, שחוטמו נעלם על לא כלום, אלא את הספינקס המצרי: יצור חידתי ומכונף, בן שחר הזמנים, שהקורוזה של השנים ושל האנשים – עדת שודדי אבנים נטולי כל חרדת קודש – היא שהעלימה את אפו טיפין־טיפין, עד שפניו נותרו היום חלקות כמעט לגמרי. במרוצת השיחה המצולמת התקשינו מאוד, סוצקעווער ואני, לתקשר: כדי שגם עורפו וגם פניו ייכנסו לפריים הושיבו אותנו הצלמים במרחק רב זה מזה. הוא דיבר יידיש ואני דיברתי עברית. הוא התקשה לשמוע אותי, ואני התקשיתי להבין את מלמוליו, שלא תמיד היו קוהרנטיים. אבל כאשר ביקשתי ממנו לקרוא שירים – איזו מטמורפוזה! – חזר אליו פתאום לשד נעוריו, והוא קרא בקול רם וצלול, בהטעמה ברורה ומוזיקלית להפליא, ולא חדל לקרוא במשך יותר משעה. בכל פעם שידלתי אותו לקרוא עוד שיר ועוד שיר – משהו מה"טאגבון", סוצקעווער? ואולי קטע מ"סיביר"? או משירי הגטו? – והוא נענה ברצון. למותר לציין שדבר מכל זה לא נכנס לסרט. אני מקווה שכשהפיל הבמאי את אברהם סוצקעווער אל רצפת העריכה, זכר לשמור את קטעי הקריאה האלה מכל משמר.

ועם זאת, כשהגיע לתל אביב ב־1947 קיבלו אותו בתופים ובמחולות, וחשובי המשוררים של התקופה קשרו לו כתרים ותרגמו משיריו. אך מדוע איש מהם כמעט – אפילו משוררים־מתרגמים ברוכי־כשרון כנתן אלתרמן, לאה גולדברג, אברהם שלונסקי, אמיר גלבוץ, אביגדור המאירי, שמעון הלקין – לא הצליח למסור בתרגומיו ולו שמץ מגדולתו של סוצקעווער? ודאי, שיריו קשים מאוד לתרגום, קשים עד כדי בהלה. ובכל זאת, אני מרשה לעצמי לנחש, לא הקושי הזה לבדו הוא הסיבה לא־תרגימותו של סוצקעווער בדור ההוא, אלא איזו רתיעה נפשית ותודעתית מפני המוכר והאינטימי מדי. כלומר, מפני היידיש ומפני העולם שחרב, ובייחוד בהתגלותו הטראגית והאמנותית העליונה, המוצאת את ביטוייה בקורות חייו וביצירתו של סוצקעווער (אגב, היחיד מקרב משוררי התקופה שיוצא במידת מה מן הכלל הזה הוא יעקב אורלנד, שהרבה לתרגם את שירת סוצקעווער ולא פעם היטיב למסור את נימתה ואת תזמוריה, אף שבדרך כלל העביר אותה איזו אלתרמניזציה קלה, זרה בתכלית לרוח המקור). גם בדורות הבאים לא שפר מזלו של סוצקעווער, ומעטים הם המתרגמים שהצליחו להעמיד לשירתו בת־דמות עברית גמישה ולא רופסת. אני מקל ראש בקושי הזה. עליי להודות בצער כי אני עצמי נתקלתי בו ונהדפתי מפניו: סוקצעווער ביקש לא פעם – עוד לפני שלמדתי יידיש – שאנסה לתרגם את שירתו לעברית, ואני הבטחתי לו – הו, תמימות קדושה! – שאעשה זאת. עד היום לא הצלחתי לקיים את הבטחתי.

פעמים רבות ניסיתי לתרגם משיריו, ובכל פעם נחלתי כישלון חרוץ. תרגום סוצקעווער התברר לי כקשה לא פחות מתרגום פול ואלרי או סטפאן מלארמה, הידועים בקרב קוראי השירה העולמית כ"בלתי־ניתנים לתרגום". אלא שוואלרי ומלארמה לא חיו בינינו ולא כתבו את שירתם העצומה, הקשה, בשפה יהודית. את ואלרי ואת מלארמה עלה אפוא בידי לתרגם. את סוצקעווער – לא.

כשאני מספר לחברים או לתלמידים על סוצקעווער, התסכול הוא בלתי־נמנע. קשה לי מאוד לגרום להם להבין מיהו באמת המשורר הגדול הזה – גדול בכמה מידות על זירת הספרות שלנו, שבחירה להניח לו לחיות כאן 63 שנים ארוכות וליצור כאן את מיטב שירתו בלי שתהיה לו שום נוכחות תרבותית, ספרותית או ציבורית מחוץ למעגלים המזדקנים של שוחרי היידיש. לך תסביר שאת שמו של סוצקעווער ראוי למנות בנשימה אחת עם גדולי המשוררים של המאה העשרים, להזכיר אותו בסמיכות למשוררים כרילקה, מנדלשטאם, ו"ה אודן ופול ואלרי. לך תספר שכאשר ראה אור בארצות הברית התרגום האנגלי למבחר שירתו של סוצקעווער, בהוצאה של אוניברסיטת ברקלי, נפתח המבוא של הספר במילים: "סוצקעווער הוא בלי ספק מן הדגולים במשוררי המאה העשרים" – ואיש לא הרים גבה, כי הדבר מובן מאליה לכל מי שקורא את שירתו בעיניים פקוחות ובלי משפט קדום נגד היידיש.

אכן, במקרה של סוצקעווער לא רק חוסר ההבנה המסורתי של הקהל הרחב (ובתוכו גם הקהל הרחב של חובבי הספרים, ואפילו חובבי השירה המתעכלת בקלות) ליצרי השירה הטהורה הוא שעמד לו לרועץ, אלא גם השפה שבה כתב. בשנת 1985 זכה סוצקעווער בפרס ישראל לשירת יידיש, והתגאה בכך מאוד. אך מה להכרה מפוקפקת זו – ג'סטה פטרונית של הישראליות החדשה, האנטי־גלותית, כלפי אויבתה המובסת, התרבות היהודית – ולזרם הדם של השירה העברית? קשה, כמה קשה לגרום לישראלים שאין להם זיקה מיוחדת ליידיש לנתק בתודעתם את שירתו של אברהם סוצקעווער מכל הדעות הקדומות שהם אווזים בהן באשר לשפתו. לך תסביר שהמרחק בין סוצקעווער לבין היידישקייט הפולקלוריסטי, בין "שירי היומן" לבין סיפורי העיירה נוספי השמאלין, הוא כמרחק שבין לשונו של ספר קהלת לבין העברית של תכניות הריאליטי בטלוויזיה. לך תמצא דרך לתבוע כאן, בקרב דוברי שפתך, את עלבוננו של המשורר הגדול הזה – אולי גדול המשוררים שחיו אי־פעם במדינת ישראל – לאחר שכמעט כל דוברי שפתו נספו במלחמה או נכחדו בדרך הטבע אחריה. שהרי זה שישים שנה ויותר מתקיימת כאן מעבדה משונה השוקדת בשיטתיות על פיתוח מדע חדש: מדע היהודים־בלתי־יהדות, Wissenschaft des Juden ohne Judentum. וכשיושלם תהליך הפיתוח, לא יהיה כאן מקום לשירה, לא יהיה כאן מקום לתרבות, וממילא לא יהיה מקום לסוצקעווער.

באחת מפגישותינו ביקש סוצקעווער שאסביר לו מהו האינטרנט ("אינטערנעץ", בלשונו). הסברתי לו כמיטב יכולתי, וכדי להמחיש את דבריי אמרתי לו שאם מקלידים את שמו באחד ממנועי החיפוש, אפשר למצוא ספרים שלו בשפות שונות ואפילו הקלטות שבהן הוא קורא משירתו. "זה הרי גאוני!" הוא הגיב.

בינואר 2010, כשהתבשרתי על הסתלקותו, הקלדתי את שמו בגוגל והגעתי לערך המוקדש לו בוויקיפדיה האנגלית. נכנסתי לאפשרויות העריכה, הוספתי את תאריך פטירתו, ובשורה הראשונה של הערך – Abraham Sutzkever is a Yiddish poet and – Second World War partisan – הפכתי את ה־is ל־was. עֲצַמְתִּי – וִירטואלית – את עיניו.

דורי מנור – גולה

"יש גונג דממה בבן-אדם"

לאברהם סוצקעווער (סוצקבר), בשעת אשכבה

אתה כבר כף וכף שעות
בין הימים הנפשות
של עתידך. אתה כבר כף
וכף שעות (הו, מרן)
בהצפדות המות! קם
על עדר מבקשי נקם:
על איבריך. בשרביט
תשעים ושבע שנות עזית
אתה מולך על העבר
שזה עתה היית (כבר
לבן!) ברחם אם ברוכה
שזה עתה היתה אמה.

תשעים ושבע שנות גלות
פרצו בך דרכי מלוט:
מן העפר אל העפר.
בינתיים חם דמך מופר
במקורי עורקיה: ריק
סגל וזר לוכד עריק
עריק את נחשוני מותך.
אתה לכוך באנחה
הקיצונית, אותה אחת
שמחנה גופך סחט
ממחנה הנפש, אות
שבאו כף וכף שעות.

יש גונג דממה בבן-אדם
והוא מתיך את הזהודם
של כלי הדם המשבטים:
זו בולתם של המתים.

וּלְבַתָּךְ הָעֵתִיקָה
 עֲכָשׁוּ תִנְסֶק מִן הַקֶּרֶקַע
 וּתַעֲרִיף עַל הַשְּׁחָקִים
 אֶת אֲרֻמֵּן הַמְּשִׁתָּקִים –
 זַעֲקֵתָם שֶׁל מִי שֶׁלֹּא
 יָדְעוּ בְּמוֹדֵדָם לְכָלֵּא
 אֶת הָאִמְפֵּרִיָּה הַכֹּחֶלֶה:
 מְלָכוֹת הַזֶּמֶן וְהַגּוֹלָה.